

TROSSOS D'HISTÒRIA I (document 2)

Abstract

This work is aimed to identify and locate the place-name «Favara» that appears in one document in the cathedral of Tortosa. The place was immediately known as «Vilar de Santa Maria» and «Carrascal». These two village settlements correspond to the present village of «Mas de Barberans», Montsià (Tarragona). These changes of the toponymy are just a tenuous consequence of the changes introduced by the feudal order after the conquest of Tortosa in 1148. Key words: tribal group, feudal conquest, population chart, revenues.

Faventia 21/2, 1999 117-128

De Favara al Vilar de Santa Maria i Carrascal (Mas de Barberans, Montsià), segles XII-XIII

Antoni Virgili

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana

08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: 2/10/1998

Sumari:

[Favara](#)

[El Vilar de Santa Maria i Carrascal](#)

[Més enllà d'un canvi de noms](#)

[Apèndix](#)

[Fonts, sigles i bibliografia](#)

Un document expedit el 17 d'octubre de 1154 recull un conjunt de donacions que Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, va fer en una de les concessions més generoses a Santa Maria de Tortosa i al bisbe Gaufred (DCT: 47) en compliment de la promesa de dotar la seu acabada de constituir. El 22 de gener de 1155, el comte confirmava aquestes donacions en una escriptura que delimitava amb més precisió la localització dels dominis lliurats (DCT: 52). El 20 de març de 1156 el papa Adrià IV ratificava el patrimoni rebut per la catedral (DCT: 64).

La primera tinença esmentada és la Granadella, amb totes les seves pertinences segons els límits antics: des de l'inici de l'estany junt al mar dins el seu terme i en línia recta fins el camí de Tortosa a Tarragona, i per aquest camí en direcció a Tortosa fins la bassa fangosa i pujant al turó més alt en direcció al mar en línia recta dividint el terme amb els de Vinaixarop i l'Aldea fins el prat.

S'esmenten diverses parcel·les disseminades: una terra per convertir en hort, entre un hort de Guillem Bedoç i una peça de terra de Guillem de Sentmenat, de difícil localització; un freginal a tocar d'una peça de terra del Sant Sepulcre (Sant Joan de Jerusalem), des d'una via pública fins l'Ebre; també una vinya a Vilanova, tocant ja a Bitem.

El comte assignà a la seu l'hospicium et campum de Bitem quod in tempore sarracenorum fuit regis¹, i a més, els drets que tenia a Astat (dit també Anastet), una algezira² situada a Benifallet, i de tot el que podés adquirir de l'honor que havia posseït Gandulf Carbonera, un genovès que havia participat en la conquesta. El darrer lliurament, objectiu preferencial d'aquest estudi, fou el villarium quod sarraceni vocant Fabarium (també Favarium)³ a l'arrel de les muntanyes de Treseres (els Ports). En donar els límits els dos documents difereixen en llur precisió: a llevant amb Valalgarera, a ponent amb Vallivo (DCT: 47); afronta amb Vallibo Bovis, s'enfila al camp d'Asens i a la muntanya de Treseres segons baixen les aigües i va al torrent de Lloret i al camí d'Oltinelle (DCT: 52).

La importància de l'acte es palesa en els personatges que en donen testimoni al costat de la signatura de Ramon Berenguer IV: el comte Ermengol VII d'Urgell, Guillem Ramon de Montcada,

Ramon de Pujalt, Guillem de Sant Martí, Arnau de 118 Faventia 21/2, 1999 Antoni Virgili

1. Aquesta tinença té una especial rellevància, no tan sols per la seva procedència, sinó pel fet de ser escollida una de les residències dels prelats tortosins. Encara avui conserva el nom de Mas del Bisbe.

2. La traducció literal de la paraula àrab al-jazira és 'illa'. Però era emprada també per designar espais agraris riberencs que podien ser regats de forma natural per les avingudes de rius i barrancs, o també àrees irrigades entre sèquies (R. Martí: 1988).

3. Els conqueridors van qualificar aquesta alqueria andalusina com un villarium. Segons Ll. To (1991, 213-214), els villaria eren «unitats territorials» en una relació de subordinació respecte de les villae, considerades, aquestes, un districte amb termenals precisos, i no havia d'existir necessàriament diferències de magnitud entre els dos. Favara no s'ajusta a aquesta proposta, ja que des d'un principi és dotada d'uns límits territorials ben definits amb la finalitat de concretar el nou espai feudal; sembla que el qualificatiu de villarium es refereixi a la magnitud de l'assentament. La delimitació de l'espai irrigat associat a l'alqueria mitjançant la pràctica de l'arqueologia hidràulica podria oferir pistes al respecte. Després d'una prospecció molt superficial de l'indret tot indica que el perímetre d'horta era molt petit i, plausiblement, també ho era l'assentament. Lercio, Ramon de Vilademuls, Berenguer de Torroja i Guillem de Copons. L'escrigué Ponç, escrivà comtal.

La localització del villarium [...] Favarium ha estat objecte d'escassa atenció i nòtiu d'una certa controvèrsia. E. Bayerri l'identifica clarament i encertadament amb l'actual Mas de Barberans (VII, 298 i 310-311). També J. M. Font Rius, que coneugué el document de confirmació de 22 de gener de 1155, identifica el villarium amb Mas de Barberans⁴. Per J. Moran (1990, p. 68, nota 64), Favara correspon a l'actual Favara de Matarranya (Terra Alta). M. Bonet (1991; 1994: 279-280) no esmenta el districte en reconstruir el repartiment feudal de la comarca del Montsià, fet gradualment al ritme que es produïa la conquesta.

Favara

L'etimologia del topònim planteja alguns dubtes, ja que des d'una òptica estrictament filològica, tant podria fer referència a un assentament de l'agrupació tribal berber dels Hawwara, o derivar de la veu fawwara, 'font'. X. Ballestín (1998, 104) adverteix que la qüestió ha estat ja debatuda a propòsit d'altres topònims idèntics o similars (Favara, Favareta, Favaret, Favara de Matarranya). Aquest autor s'inclina clarament, i amb sòlids arguments, pel primer supòsit en el cas de la Favara del Montsià (1998, 105). El fet de tractar-se d'un estudi encara inèdit i, en conseqüència, de difícil consulta, aconsella reproduir-ne de forma literal els fragments més representatius:

La veu àrab que s'utilitza genèricament per a font és ayn, que també significa 'ull'. Quan aquest mot designa topònims acostuma a aparèixer amb un altre mot o dins d'una expressió [...] amb un complement de nom, que pot ser un nom propi, un nom tribal o un nom geogràfic, però mai apareix sol. Si s'accepta que Favara prové de fawwara s'haurà de concloure que el mot 'font' ja configura un nom de lloc. Es podria argumentar que la veu fawwara serviria per a designar fonts especialment abundoses en el seu aqüífer, sorolloses i generosament brolladores. De fet, l'arrel àrab de la paraula fawwara és un augmentatiu d'intensitat. Cas d'acceptar que els llocs de Favara i derivats hi haguessin fonts extraordinàries, hom es pregunta llavors com aquests noms no s'han conservat amb un article davant. Es tractaria de «la font», i en cap dels casos registrats es pot apreciar l'existència d'un article. I en el cas de Favara, Favareta i Favara de Matarranya no existeix un article assimilat al nom. [...] seria més versemblant interpretar

aquests topònims com antics assentaments de la tribu berber dels Hawwara, arrelada a tot l'orient d'al-Andalus.

De Favara al Vilar de Santa Maria i Carrascal. Mas de Barberans (Montsià) Faventia 21/2, 1999 119 4. Versió de l'Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre: Bisbe i Capítol, núm. 78. J.M. Font Rius, CPFC: p. 780-781, nota 24. Per establir la correlació del topònim se serveix d'un document on figura una vall dita «de Barberà». Segurament, per un error tipogràfic, aquest document figura datat l'any 1122 i, per tant, molt anterior a la conquesta feudal del territori de Tortosa. En realitat, el document no és altra cosa que la carta pobla d'Ulldecona emesa l'any 1222, publicada pel mateix J.M. Font (CPFC: 242). I a tot el Magreb, com testimonien els nombrosos topònims⁵. En efecte, els llocs esmentats no es caracteritzen, precisament, per l'existència de fonts amb cabals abundants i sorollosos.

A més a més, el fet que Asbag b. Wakil al-Hawwari Fargalus, adscrit a la tribu Hawwara com el propi nom indica, fos designat cap d'una expedició d'atac sobre Sicília que partí del port de Turtusa, es podria relacionar amb una presència notable d'assentaments d'aquesta important agrupació tribal a la regió més septentrional d'al-Andalus.

El Vilar de Santa Maria i Carrascal

Cridava l'atenció el fet que Ponç de Torrella, bisbe de Tortosa, atorgués sengles documents d'establiment i amb voluntat colonitzadora relatius als llocs del Vilar de Santa Maria i el Carrascal els anys 1235 i 1252, respectivament (CPFC: 264 i 296). La concessió episcopal i capitular d'aquestes cartes només és possible a partir de la possessió del terme, i aquest només podia tenir un origen comtal, i producte del repartiment. L'únic sector que restava per identificar en tota l'àrea del Montsià era el villarium [...] Favarium, que adoptarà el nom del Vilar de Santa Maria en honor a la patrona del titular que en detentava la senyoria.

120 Faventia 21/2, 1999 Antoni Virgili

5. Vist el nombre d'assentaments generats per aquesta agrupació tribal, es tracta d'un dels més importants processos de segmentació, caracteritzats pels fenòmens de discontinuïtat (en referència a l'espai) i de reduplicació (en referència a l'onomàstica), és a dir, l'existència de diversos assentaments disseminats arreu d'un vast espai amb el mateix nom pel fet de procedir d'un mateix origen.

Sobre aquest fenomen de segmentació de grups tribals i clànics a al-Andalus, M. Barceló (1995b; 1996; 1997).

Sembla clara la relació del topònim actual —Mas de Barberans— amb un dels concessionaris de la carta de 1235, Barberà de Torre (Barberano de Turre), que va rebre el districte juntament amb Pere de Falset (Petrus de Falceto), a raó de dos terços i un terç, respectivament, ad bene populandum et laborandum. El cens s'estimà en el delme i la primícia —aquesta avaluada en la trentena part dels fruits—, llevat dels molins que hi bastirien, dels quals n'havien de donar la quarta part (preter que in molendinis que ibi edificaveritis et [...] tum quartam partem quam detis nobis et nostris). El Carrascal constituí un altre assentament dins l'inicial terme de Favara, dotat de districte propi, arran de la conquesta feudal⁶. Fou atorgat ad censum a un grup de quatre pobladors (establiment col·lectiu)⁷ que s'aveniren a pagar 100 sous en moneda jaquesa en concepte d'entrada i a lliurar cada any per Pasqua un cens estimat en el delme, la primícia —xifrada en la trentena part—, i dues lliures de pebre. J. M. Font Rius adverteix de l'anotació que figura al dors del document: «[...] Carrascal i Mas de Barberans, dit abans Vilar de Santa Maria i Carrascal». El calaix de l'Arxiu Capitular de Tortosa s'identifica amb el rètol «Cajón del Mas de Barberans, que antes se llamaba Villar de Santa María y Carrascal».

Ni la identificació dels topònims per designar el mateix indret, ni l'origen del topònim actual, no ofereixen cap mena de dubte. El que permet establir una connexió entre Favarium i el Vilar de Santa Maria i Carrascal són els topònims de llurs límits, alguns dels quals són coincidents, no tan sols entre els documents dels segles XII i XIII, sinó que es mantenen a l'actualitat. Es tracta del podio Alaroça —ara dit Erosa—, la via d'Olzinella, la via de Lloret (Loret/to), el torrent de la Galera (Galea)⁸, i Valldebus (Vallibo Bovis). Però a més, un document de l'any 1242, que publiquem en apèndix, ho aclareix de manera concloent en fer referència a Favara, vulgarment anomenat el Carrascal, situat en el terme del Vilar de Santa Maria.

En el moment d'efectuar-se la donació comtal a la seu s'utilitza el topònim andalusí autòcton, i vuitanta anys després l'indret ha adoptat el nom de la institució que n'ostentava el domini. Tanmateix, no es pot limitar la qüestió a un simple canvi de De Favara al Vilar de Santa Maria i Carrascal. Mas de Barberans (Montsià) Faventia 21/2, 1999 121

6. El topònim reflecteix la vegetació natural de la contrada. Encara avui, tot i la degradació soferta, el paisatge és solcat d'alzines i carrasclles de formació espontània.

7. Es tracta d'Arnaldus de Collo de Bran, Berengarius de Sancti Martini, Dominicus Belis i Michael de Vallvert.

8. És molt probable que aquest torrens Galee, sigui una corrupció del topònim Valalgarera que apareix en un dels límits del document de concessió de Favarium l'any 1154. L'assentament feudal de la Galera apareix documentat per primera vegada molt tardanament, a inicis del segle XIV (CPFC: 367). Ben segur, el nucli pren el nom de la vall que forma aquesta gran rambla. La galera que apareix en el testament de Pere Romeu, atorgat el 18 d'octubre de 1196, es refereix clarament al vaixell d'aquest nom, i no pas a l'al·ludit terme del Montsià, com interpreta L. Pagarolas (1984, doc. 109, i p. 106 i 341). No hi ha dubte de l'interès que pren l'etimologia de la Galera, atès que el topònim no deu el seu origen al vaixell designat amb aquest nom.

122 Faventia 21/2, 1999 Antoni Virgili

Un cop identificat i localitzat el topònim inicial, i comprovada la seva evolució, l'examen del context històric, determinat per la conquesta feudal, ens porta a formular algunes reflexions.

Que Favarium és un assentament andalusí és inqüestionable. Atesa la data del lliurament comtal, l'indret devia ser conquerit al mateix temps que ho fou Tortosa, com la major part de l'actual comarca del Montsià: l'any 1150 foren lliurats els districtes d'Amposta, a l'Hospital, i de la Ràpita, a Sant Cugat; l'any 1153 Ramon Berenguer IV concedí Godall a Guillem de Copons; l'any 1154, Favarium a la Seu de Tortosa. En canvi, el districte d'Ulldecona no fou atorgat fins els anys 1178 i 1180, a través de dos documents, per Alfons el Cast als Hospitalers⁹. En produir-se la concessió comtal de Favara a la Seu (anys 1154 i 1155) encara s'empra, i sembla que de manera exclusiva, el topònim andalusí (villarium quod sarraceni vocant Favarium). Ignorem si el col·lectiu andalusí de l'assentament gaudia de les mateixes condicions expressades en el document de capitulació de Tortosa¹⁰. També ignorem quin fou el seu esdevenidor arran de la conquesta. Fos la conseqüència d'un abandonament voluntari de l'assentament, fos la d'una deportació posterior, el cas és que en el moment de redactar-se les cartes pobla del segle XIII, vuitanta anys després de la concessió de districte, no hi ha cap indici de presència de població andalusina que hagi continuat ocupant l'indret. No hi ha possibilitat, ara per ara, d'esbrinar què ha passat en aquest dilatat interval, però és significatiu que a diferència del sector septentrional del Baix Ebre, que es caracteritza pel manteniment d'importants nuclis de població andalusina¹¹, ben visibles a la documentació, al sector meridional no se'n detecten, almenys en les mateixes

circumstàncies. La població musulmana de l'Aldea, que va rebre carta de població l'any 1258 (CPFC: 303), és conseqüència de la deportació de la comunitat valenciana de Silla aquest mateix any¹², per tant, el resultat d'una iniciativa feudal, repressiva, posterior. Tan sols un document referit a Ulldecona fa referència a un eventual residu de població andalusina¹³.

De Favara al Vilar de Santa Maria i Carrascal. Mas de Barberans (Montsià)

Faventia 21/2, 1999 123

9. M. Bonet, que ha estudiat el domini Santjoanista al Montsià (1991; 1994), atribueix aquest retard a la lentitud de la conquesta feudal vers el Baix Aragó i el Maestrat.

10. Segurament, la capitulació de Tortosa tenia aplicació entre els límits del territori expressats a la carta de furs de novembre de 1149 (CPFC: 75), que correspon, a grans trets, a les actuals comarques del Baix Ebre i del Montsià. Les comunitats andalusines de la Ribera de l'Ebre van signar una capitulació de contingut gairebé idèntic a la de Tortosa (J.M. Font Rius: 1977). En els dos casos existeix l'opció d'abandonar lliurement el territori. Cas de quedar-se, els andalusins es regirien per unes normes determinades, recollides en el document. Naturalment, no s'exclouen alteracions posteriors, com a conseqüència de la implantació de l'ordre feudal a la regió. Les tensions que aquesta situació provocava podien ser el desencadenant de revoltes, seguides de dures repressions. Sobre aquestes qüestions, a Tortosa, A. Virgili (1985-86, 1998); a Mallorca, R. Soto (1994); a València, J. Torró (1995).

11. Malgrat que no sigui possible de fer-ne una avaluació numèrica, la documentació del segle XII mostra la importància dels col·lectius andalusins a la pròpia ciutat de Tortosa, i a les localitats d'Aldover, Xerta, Tivenys i Benifallet. Al respecte, A. Virgili: 1993-a: p. 227-284.

12. Recull la notícia M. Bonet (1991, p. 562-563), a partir del document publicat per A. Huici.

13. Dic «eventual» perquè aquesta referència forma part d'una fórmula vaga i general, que fins i tot va dirigida al futur: [...] et cum omnibus hominibus et feminibus ibi habitantibus et habitaturis tam cristianis quam sarracenis quam iudeis et cum terris [...] (M. Bonet: 1991, p. 565-566, n. 41).

També es desconeix quan es produí l'assentament de població immigrada originària de les regions feudals que apareix documentada en lliurar-se les cartes de població. M. Bonet (1991, 1994: 281-282) és del parer que aquests assentaments d'orientació feudal són anteriors a la data dels documents esmentats i que aquests són, en rigor, uns instruments tendents a fixar la població al territori davant el risc de desercions a mesura que la conquesta feudal avançava vers el Baix Aragó i més enllà de la Sénia. Les dades, escasses, tendeixen a reforçar la proposta. Un dels límits de la carta pobla d'Ulldecona l'any 1222 (CPFC: 242) és la vall de Barberano, probablement, el Barberà de Torre concessionari de la carta pobla del Vilar de Santa Maria l'any 1235. En el document que publiquem en apèndix, de l'any 1242, ja hi figura A. de Coll de Bran, segurament Arnau, un dels concessionaris de la carta del Carrascal l'any 1252. El toponim, per tant, també era conegut i utilitzat de forma corrent abans de lliurar la carta de població. D'altra banda, l'avenç de la conquesta feudal al sud i a ponent podria explicar l'increment que experimenta la primícia en bona part de la regió, que perd el seu caràcter fronterer gradualment. En un primer moment, la primícia fou avaluada en la quarantena part dels fruits objecte d'aquesta exacció¹⁴, mentre que a les cartes pobla de 1235 i 1252 ja grava la trentena part; només a Ulldecona, que és l'àrea més avançada, es manté en la quarantena part. Així mateix, el Montsià no es lliurà dels conflictes derivats de la

incipient feudalització. Un dels més comuns a les regions de conquesta recent fou el que generà la consolidació i afermament de les senyories més significatives, que sovint entraren en col·lisió a l'hora d'establir els límits dels seus espais jurisdiccionalis i, sovint, per les extralimitacions en l'exercici de llurs atribucions. No ha d'estranyar que els interessos d'unes senyories tan potents com l'Hospital i la pròpia seu de Tortosa, originés forts enfrontaments a l'hora de definir els espais de recepció d'un ingrés tan important com el delme¹⁵. El document de l'apèndix mostra, tanmateix, una nova dimensió dels conflictes, en tractar-se d'una apropiació irregular d'una part del terme de Favara (Vilar de Santa Maria i el Carrascal) per part de vassalls dependents de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem.

Finalment, voldria assenyalar que un dels resultats de la imposició de l'ordre feudal fou la divisió de l'espai en dos districtes: el Vilar de Santa Maria i el Carrascal. La disposició s'ha de relacionar amb l'estratègia feudal d'un aprofitament extensiu de l'espai agrari a partir dels criteris que imposa la captura de renda. M. Barceló (1988; 1995a) assenyala que els conreus extensius i especulatiu (cereal, vinya, i arbres com l'olivera), per les seves característiques, llarga caducitat, consum estès.

124 Faventia 21/2, 1999 Antoni Virgili

14. A. Virgili (1993b) publica el document. Aquest especifica el caràcter excepcional de les disposicions sobre el delme i la primícia a la regió de Tortosa, precisament pel seu caràcter fronterer, que obliga els homes a treballar amb gran perill per les seves persones i pels seus béns: «Est autem sciendum quod permissam indulgentiam et gratiam in decimis et primiciis facimus specialiter hominibus Dertose contra ius scriptum et consuetudines ecclesiasticas propterea quia sunt in frontaria et quia cum maximo labore et periculo rerum et corpum in Tortosa et in terminis suis percipiunt fructus et emolumenta».

15. Sobre aquesta conflictivitat, L. Pagarolas: 1984, p. 132-139; A. Virgili: 1994, p. 67-79, i M. Bonet: 1994, p. 285-292. i facilitat de transport en un comerç cada vegada més massiu), eren preferents als interessos feudals. Les clàusules contingudes en els contractes agraris (censos, establiments)¹⁶ imposen la producció. I és així com es crea un espai rural específic, o bé es transforma el que existia, tot subvertint-lo, quan aquests criteris s'imposen a les regions conquerides d'al-Andalus¹⁷. Aquesta estratègia productiva no exclou, ans al contrari, integra, l'activitat ramadera. Tant l'una com l'altra necessiten i ocupen molt d'espai i poden ser ateses per efectius pagesos relativament migrats. Al Carrascal, la documentació de principis del segle XIV mostra la rellevància que hi tenia la ramaderia¹⁸. Altrament, si la carta pobla del Carrascal de l'any 1252 és lliurada en favor de quatre veïns —en els quals hi hem de veure, naturalment, quatre caps de casa—, a mitjan d'agost de 1343 continuen essent només quatre veïns del Carrascal els que juren fidelitat al prior major del capítol de la seu de Tortosa¹⁹. En el fogatge de 1496 Mas de Barberans figura amb un total de tres focs (J. Iglésies: 1987), sense fer distinció entre el Vilar de Santa Maria i el Carrascal. Al marge dels noms, en definitiva, el canvi de Favarium al Vilar de Santa Maria i Carrascal, després Mas de Barberans, reflecteix l'impacte de la conquesta feudal i, naturalment, les transformacions introduïdes per l'ordre feudal que s'acaba imposant en tot el seu abast després d'un breu parèntesi d'adaptació. Unes transformacions estructurals i molt més profundes que no pas els lleugers i insignificants canvis en la superestructura política que la historiografia tradicional atribueix a la implantació del feudalisme, altrament atípic²⁰, arran de la conquesta. Tanmateix, caldria estudiar les característiques pròpies del destruït assentament andalusí de De Favara al Vilar de Santa Maria i Carrascal. Mas de Barberans (Montsià).

Faventia 21/2, 1999 125

16. La inclusió de clàusules en aquests documents expressades a través de les fórmules ad seminandum o ad plantandum (cereal, vinya, oliveres), o la mateixa precisió del producte a capturar en concepte de renda, imposen els conreus, segons els interessos dels senyors 17. Sobre l'abast de la subversió dels espais agraris andalusins arran de la implantació de l'ordre feudal, H. Kirchner (1995-a, 1995-b, 1997).

18. L'Arxiu de la Catedral de Tortosa conserva un considerable volum de documentació relativa a un conflicte relacionat amb el bestiar que, atès el nombre d'escriptures que produí, devia ser d'una certa rellevància. El cas no ha estat estudiat: ACT: Calaix de Mas de Barberans, etc., pergamins números 1, 3, 6, 9, 15, 16, etc. Daten dels anys 1316 - 1318.

19. ACT: Calaix del Mas de Barberans, etc., pergami 23. 20. La historiografia tradicional, en la seva obsessió per mostrar la monarquia catalano-aragonesa aliada amb la naixent burgesia com una font emanadora de llibertats que s'aplicaran sistemàticament a la Catalunya Nova, a les Illes i a València a través de les cartes de població, enfront del dret feudal vigent a la Catalunya Vella, ha recorregut a nombrosos epítets, tals com mitigat, atenuat, i fins i tot democràtic, per disfressar l'ordre feudal. Per una relació d'aquests plantejaments, i la seva crítica, A. Virgili (1985-86, i 1994). J. Massip mostra de forma contundent la vigència d'aquests postulats en el cas tortosí: «[...] Ramon Berenguer IV vol iniciar el canvi desitjat per la casa de Barcelona, cap a un estat no feudal (1984, p. 40); [...] les Costums de Tortosa [...] suposaven un avenç democràtic que la monarquia patrocinava per a la major llibertat dels ciutadans, vinculats al rei, enfront del dret feudal que subjecta els vassalls [...] (1984, p. 41); [...] Ramon Berenguer es troba en la inflexió històrica de voler implantar un nou règim amb el suport de la burgesia [...] i ho dona tot als habitants de Tortosa [...] està transmetent un missatge de llibertats inèdites fins aquell moment, que farà després extensibles a Lleida i, successivament, a València, Mallorca, etc.» (1984, p. 55 i 1996, p. VII). Per a un plantejament sobre la implantació de l'ordre feudal a la regió, M. Bonet (1991; 1994), i A. Virgili (en premsa). Favarium²¹ per copsar en tot el seu abast els canvis introduïts per l'ordre feudal; més que això, una autèntica substitució. Com deia inicialment, quelcom més que un senzill i insubstantial canvi de noms.

Apèndix

1242, març, 27

L'orde de l'Hospital de Sant Joan, a través d'Hug de Forcalquer, gran mestre a Catalunya i Aragó, restitueix a l'església de Tortosa i al bisbe Ponç, el lloc de Favara, vulgarment dit el Carrascal, en el terme del Vilar de Santa Maria. I així ho comunica a A. de Tivissa, comanador d'Ulldecona, que complí l'ordre en favorde B. de Fonollar, en representació del bisbe i de l'església de Tortosa. Els homes de la Sénia van retrocedir en les seves pretensions davant els habitants del Carrascal.

A. Original no localitzat.

B. Arxiu Capitular Tortosa: Cartulari, 5, d. 96, f. 48r1.

Anno Domini millesimo CC^o.XL° secundo, sexto kalendas aprilis. Ugo de Fulalquerio, magister Hospitalis in partibus Catalonie et Aragonie. Tradidit et restituit domino P. <oncio>, Dei gratia Dertusensis episcopo, Favaram que Carrascale modo vulgariter appellatur, quod quidem Carrascale infra terminos Villarii Sancte Marie continetur. Idemque magistri fratri A. de Tiviza comendatori Uldicone mandavit et precepit ut episcopum supradictum et ecclesiam Dertusensem in possessionem predicti Carrascalis mitteret. Dictus vero comendator per quamdam fratrem hospitalis in possessionem corporalem predicti loci Bn. de Fonolaro precentorem Dertusensem nomine episcopi et ecclesie memorate misit et induxit et homines de Çenia qui in predicto loco aliqua extirpaverant penitus removit et recedere inde eos fecit in

presencia Barberani de Turre et A. de Col de Brani, Marquesii Falçeti, Iohannis de Boot et cuiusdam hominis Uldicone qui venerat cum predicto fratre.

1. De mandato magistri Hospitalis facto hominibus de la Çenia super terminis del Carrascal, rúbrica B. 126 Faventia 21/2, 1999 Antoni Virgili

21. Hi ha un projecte d'estudi d'aquest assentament, dirigit per M. Barceló (Universitat Autònoma de Barcelona), al qual s'aplicaran els principis i els mètodes de recerca de l'arqueologia hidràulica, exposats en els seus aspectes bàsics per M. Barceló, H. Kirchner i C. Navarro (1996). Darrerament, l'arqueologia hidràulica ha obtingut excel·lents resultats en la recerca de les comunitats pageses andalusines, poc o gens visibles en la documentació textual; per exemple, H. Kirchner (1997).

Fonts, sigles i bibliografia

BALLESTÍN, X. (inèdit). Una societat musulmana: Èur†Ē@a i la seva regió des de la conquesta fins 'Abd al-Raymān al-Awsa-, l'amẖr de l'esplendor. Grups camperols i estat a Èur†Ē@a: una reflexió sobre la història de la Èur†Ē@a andalusina més antiga.

BARCELÓ, M. (1988). «La arqueología extensiva y el estudio de la creación del espacio rural». A BARCELÓ, M. i altres. Arqueología medieval. En las afueras del «medievalismo». Barcelona, p. 195-274.

— (1995a) «Crear, disciplinar y dirigir el desorden. La renta feudal y el control del proceso de trabajo campesino: una propuesta sobre su articulación». Taller d'Història, 6, segon semestre, p. 61-72

— (1995b). «Els Ayt Iraten i els Altres: immigració i assentaments berbers a Sharq al- Andalus». A FRANCOVICH, R.; BOLDRINI, E. (eds.). Acculturazione e Mutamenti. Prospettive nell'archeologia medieval del Mediterraneo, p. 29-52. Florència.

— (1996). «El diseño de los espacios irrigados en al-Andalus: un enunciado de principios generales». A BARCELÓ, M.; KIRCHNER, H.; NAVARRO, C. (1996). El agua que no duerme. Fundamentos de la arqueología hidràulica andalusí. Granada.

— (1997). «Assaig d'identificació del rastre dels assentaments de la immigració més primerenca

BARCELÓ, M. (coord.). El curs de les aigües. Treballs sobre els pagesos de Yābisa (290-633 H/902-1235 dC). Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa, 3. Eivissa.

BARCELÓ, M.; KIRCHNER, H.; NAVARRO, C. (1996). El agua que no duerme. Fundamentos de la arqueología hidràulica andalusí. Granada.

BAYERRI, E. (1957). Historia de Tortosa y su comarca. Tortosa, vol. VII.

BONET, M. (1991). «Las cartas de población y la renta feudal en el dominio hospitalario del Montsià (s. XIII)». Miscel·lània d'homenatge al P. Agustí Altisent. Tarragona, p. 551-571.

— (1994). La Orden del Hospital en la Corona de Aragón. Poder y gobierno en la Castellania de Amposta (s. XII-XIV). CSIC. Madrid.

CPFC: vegeu FONT RIUS, J.M. (1969).

DCT: vegeu VIRGILI, A. (ed.) (1997).

FONT RIUS, J.M. (1969). Cartas de población y franquicias de Cataluña. CSIC. Barcelona- Madrid.

— (1977). «La carta de seguridad de Ramon Berenguer IV a las morerías de Ascó y Ribera del Ebro (siglo XII)». Homenaje a D. José M. Lacarra de Miguel, I, p. 261-283. Zaragoza.

GUICHARD, P. (1976). Al-Andalus. Estructura antropológica de una sociedad islámica en Occidente. Barcelona.

IGLÉSIES, J. (1987). La població de les vegueries de Tarragona, Montblanc i Tortosa segons el fogatge de 1496. Reus.

KIRCHNER, H. (1995-a). «Construir el agua. Irrigación y trabajo campesino en la Edad Media». Arbor, CLI, 593, Madrid, p. 35-64.
— (1995-b). «La colonització d'un regne en la mar. La subversió feudal dels espais agraris andalusins a Mallorca». Histoire et archeologie des terres catalanes. Perpinyà, p. 279-316.
— (1997). La construcció de l'espai pagès a MayÈrqa: les valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró. Palma de Mallorca.

MARTÍ, R. (1988). «Les insulae medievals catalanes». Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana, p. 111-123. Mallorca.

MASSIP, J. (1984). La gestació de les Costums de Tortosa. Tortosa.
— (1996). Costums de Tortosa. Fundació Noguera. Barcelona.

MORAN, J. (1990). Les Homilies de Tortosa. Abadia de Montserrat. Barcelona. De Favara al Vilar de Santa Maria i Carrascal. Mas de Barberans (Montsià) Faventia 21/2, 1999 127

PAGAROLAS, L. (1984). La Comanda del Temple de Tortosa: primer període (1148-1213) Tortosa.

SOTO, R. (1994). «La situació dels andalusins (musulmans i batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana de 1230». Mélanges de la Casa de Velázquez, XXX-1, Madrid, p. 167-206.

TO, LL. (1991). «El marc de les comunitats pageses: villa i parròquia en les diòcesis de Girona i Elna (final del segle IX-principi de l'XI)». Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil. Generalitat de Catalunya, Barcelona, p. 212-239.

TORRÓ, J. (1995). «L'assalt a la terra. Qüestions sobre l'abast de la colonització feudal al Regne de València (1233-1304)». Histoire et archeologie des terres catalanes. Perpinyà, p. 317-338.

VIRGILI, A. (1985-86). «Conquesta, colonització i feudalització de Tortosa (s. XII), segons el Cartulari de la Catedral». La formació i expansió del feudalisme català. Estudi General, 56. Girona, p. 275-330.

— (1993a). Ad detrimendum Yspanie. Conquesta i feudalització de la ciutat i la regió de Tortosa (1148-1200). Tesi de doctorat, inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona.

— (1993b). «El delme i la primícia al bisbat de Tortosa». I Congrés d'història de l'església catalana. Des dels orígens fins ara. Actes 1. Solsona, p. 423-431

— (1994). «Les relacions entre la Catedral de Tortosa i els Ordes Religioso-Militars durant el segle XII, segons el Cartulari de la Catedral de Tortosa». Actes de les primeres jornades sobre els Ordes Religioso-Militars als Països Catalans (segles XII-XIX). Tarragona, p. 67-79.

— (1997). Diplomataris de la catedral de Tortosa (1162-1193). Fundació Noguera. Barcelona.

— (1998). «Ad detrimendum Yspanie. La cruzada de Èur†È@a y la feudalización de la región de Tortosa (1148-1200)». L'Incastellamento. École Française de Rome-Escuela Española de Historia y Arqueología. Roma, p. 99-121.
128 Faventia 21/2, 1999 Antoni Virgili

LES MEVES CONCLUSIONS: (d'en Juan Josep Adell i Cid)

Després de llegir, tot lo publicat per Bayerri, hi d'haver fet una reflexió sobre la situació real del lloc, he arribat a la conclusió següent:

El Vilar de Santa Maria, devia de ser la part Nord del terme, i per referències, que han anat passant de pares a fills, es coneix que lo que avui anomenem Collet dels Olivassos, hi havia existit un poblat. Aquest poblat seria la tercera part que li va correspondre a Pedro de Falcet i que potser per manca d'aigua, els pobladors que s'hi van anar a instal·lar, posteriorment ho farien a prop de la masada de Barberà de la Torre, i per això es va anar perdent el nom de Vilar de Santa Maria i es va quedar amb el de Els Masos dels Barberans.

Tot això es molt possible que fos així donat que hi ha escrits que parlen dels dos llocs a la mateixa vegada.

Per lo que fa referència a Fabarius, Favaret o Favarium, i donades les característiques de les seves confrontacions, deuria de estar per la zona més o menys del Carrascal, ja que confrontava amb Vall-de-Bous, i anava fins al camí que puja a l'Asens i les aigües donaven al Barranc de Lloret.

Segons diu Bayerri, a la seva obra, aquests noms figuren al segle XIIè, i després ja no tornen a sortir més, si ens fixem bé, quan es parla de Fabarius,..., el Carrascal no hi figura en lloc, és posteriorment que quan hi surt el Carrascal desapareix als escrits el nom de Fabarius,...,. Per això crec es la zona del Carrascal, Carrovera, La Vall i tots el monts que van fins al Montcaro - ja que diu que les aigües van al torrent de Loreto -. I és precisament una de les parts que el poble del Mas sempre ha reclamat com a pròpies i que una bona part avui pertany al terme de Roquetes.

Tot és història, històries, contalles i coses que passen i passaran....

Un altra de les conclusions, es que tant el Vilar de Santa Maria com el Vilar del Carrascal, tenen en comú el nom de Vilar, i com diu Bayerri (pàg. 310, v. VIIè).. aquest nom a la Catalunya medieval, s'entenia com a lloc fortificat o vivenda humana fortificada.

Lo més estrany d'això es que amb el temps s'hagi perdut el nom de Vilar i es fes el canvi pel de Mas o Massos, i al mateix temps que el domini dels Barberan, portés a la desaparició dels dos poblats més antics.

També resulta estrany que el Boveral, que sempre va lligat amb les cartes de població del Vilar de Santa Maria i Carrascal, no surti reflectit en cap lloc més, ningú fa cap referència a aquest poblat, i aquesta crec que és la clau de la reivindicació que el Mas sempre ha fet amb referència als límits del poble de Roquetes.